

A sorozat elhangzott a Vatikáni Rádióban 2014 októberében, VI. Pál pápa október 19-i boldoggá avatása előtt.

VI. PÁL ÉS AZ OSTPOLITIK

P. Szabó Ferenc kommentárja

Közeledik VI. Pál pápa boldoggá avatása. Az elmúlt napokban itt, Rómában VI. Pál pápa szolgálatának egyik legnehezebb és legvitatottabb területéről, ún. keleti politikájáról (Ostpolitik) rendeztek konferenciát, és – mint már hírt adtunk róla – bemutatták Gilberto Martinelli olasz filmrendező Mindszenty-filmjét.

Az Ostpolitikban vezető szerepet játszott Agostino Casaroli érsek, akit II. János Pál bíboros államtitkárává nevezett ki. Casaroli bíboros 1978-tól már a Szentszék egész diplomáciai tevékenységét vezette, de azért továbbra is figyelemmel kísérte a vatikáni megbízottak révén az Ostpolitik alakulását egészen 1990-ig.

P. Szabó Ferenc jezsuita – aki VI. Pál és II. János Pál pápasága idején 25 évig dolgozott itt, a Vatikáni Rádiónál, és e pápák, valamint Casaroli bíboros tolmácsa is volt magyar politikusok vatikáni látogatásai alkalmával – tapasztalatait egybevetve a témába vágó irodalommal, igyekezett ideiglenes mérleget készíteni két éve Budapesten megjelent könyvében: A Vatikán keleti politikája közléről – Az Ostpolitik színe és visszaja (JTMR–L'Harmattan, Bp, 2012).

P. Szabó, aki most másfél hónapig Rómában részt vesz a magyar műsor szerkesztésében, kérésünkre néhány adásban felidézti a két pápa keleti politikáját, megrostálja az Ostpolitikkal kapcsolatos különböző véleményeket. Első előadásának témája:

1. VI. PÁL KELETI POLITIKÁJÁNAK KEZDETEI

Giovanni Battista Montini (1897–1978), aki 1963. június 21-én lett XXIII. János utóda, befejezte az elődje által meghirdetett és megkezdett II. Vatikáni zsinatot, amely korunk legnagyobb egyháztörténelmi eseménye. Ezt a pápát mára már elfeledték, vagy bírálják, félreértik. Bírálják jobbról és balról, egyesek neki tulajdonítják az egyház mai válságát. Felejtik, nem sorolják a nagy próféta pápák közé. Nem is könnyű megőrizni G. B. Montini drámai pápasága emlékét a két rendkívüli, ma már szent egyéniség között: rövid ideig működő elődje, a népszerű „jó János pápa” és utódja, a szintén népszerű, hosszú ideig szolgáló II. János Pál után. Így tehát VI. Pál pápaságát mint hosszú drámai intermezzót archiválták a katolicizmus két döntő fejezete között, felejtve, hogy éppen VI. Pálnak köszönhető az egyház mélyreható reformja, ő kezdte a világ minden részét behálózó apostoli utakat, s ő nyitott új korszakot a keresztény egyházak közötti párbeszédben. Közeledik boldoggá avatása ismét rá irányította a figyelmet.

Montini pápa „identikitje”

Andrea Tornielli (1964)¹ olasz egyháztörténész, aki többek között két könyvet írt XII. Pius pápáról is, VI. Pálról szóló vaskos monográfiájában, az életrajz ismertetése után, részletesen bemutatja a milánói bíboros-érsek Montini tevékenységét, közben igyekszik megrajzolni a későbbi pápa „*identikitjét*”: lelkipásztori újítások, a baloldali olasz politikához való viszonya, a bíboros részvétele a II. Vatikáni zsinat előkészítésében, a konklavé és megválasztása (1946–1963).

Tornielli VI. Pál életművéről szóló könyvének a pápai szolgálatot elemző fejezeteit (XI–XVIII.) különös érdeklődéssel tanulmányoztam, hiszen ezeket az éveket (1967–1978) mint a Vatikáni Rádió munkatársa VI. Pál szolgálatában töltöttem, így közelről figyelhettem azokat az eseményeket, amelyeknek hátterére most ez a monográfia fényt derít. Tornielli nagy szeretettel és csodálattal ír Montini pápáról. Nem titkol el bizonyos rágalmakat, vádakát, amelyek az egyházon belülről (sőt a Római Kúria bizonyos konzervatív csoportjától) és egyházellenes körök részéről érték. A szerző megrostálja, és kritikusan értékeli ezeket a pápát személyesen, sokszor fájdalmasan érintő vádakát, híreszteléseket.

Igen fontosnak tartom azokat az elemzéseket, amelyek a zsinat határozott folytatására, a haladó teológusok támogatására és az új egyházkép megfogalmazására vonatkoznak. Ebben a törekvésében nagy segítséget nyújtottak neki olyan világhírű teológusok, mint a domonkos Yves Congar és a jezsuita Henri de Lubac. Mindkettőt félreállították XII. Pius kormányzása alatt (az 1950-es *Humani generis* enciklika közzététele idején), de XXIII. János, VI. Pál és II. János Pál rehabilitálta őket, életük végén bíborosok lettek. Főleg az új zsinati egyháztant készítették elő korábbi kutatásaikkal.

A dialógus pápája

VI. Pál első, *Ecclesiam suam* kezdetű enciklikája (1964) összegzi Montini bíboros megnyilatkozásait a zsinatot előkészítő központi bizottságban, fokozatosan kialakított egyházképét a *dialógusról*: párbeszéd az egyházon belül, a nem katolikus keresztényekkel, a nagy vallásokkal, a nem hívőkkel. Ma már világos, hogy az *Ecclesiam suam* döntően befolyásolta a zsinat további menetét, a legtöbb zsinati dokumentum megfogalmazását, amelyek sokszor a haladó és a konzervatív csoportok közötti kompromisszumok eredményei. Innen magyarázható, hogy a zsinat után kitört tekintélyi válság során az ellentétes irányzatok egyaránt a zsinati szövegekre hivatkoztak.

Megemlítem itt VI. Pál szolgálatának néhány fontosabb eseményét: még a zsinat alatt látogatást tett a Szentföldön és találkozott Athenagorasz pátriárkával (1964), beszédet mondott az ENSZ székházában, kiadta második körlevelét a szociális kérdésekről: *Populorum progressio* (1967), majd egy év múlva (1968) a máig vitatott *Humanae vitae*-t a házasságról és a családról. Ezután tört ki Európa-szerte a társadalomban és az egyházban

¹ Andrea Tornielli, *Paolo VI. L'audacia di un papa*, Mondadori, Milano, 2009.

a tekintélyi és kulturális válság, amely továbbgyűrűzött II. János Pál szolgálata alatt is. Nem szólok most Paul Marcinkus litván-amerikai püspök és az IOR (a vatikáni bank) körül kezdődő bonyodalmakra, amelyeknek tragikus végkifejlete az 1980-as években, II. János Pál alatt következett be. Megemlítem még a haladó teológusok által szerkesztett holland katekizmus körüli vitákat, valamint Montini pápa külföldi apostoli útjait és a Római Kúria elkezdett reformját.

VI. Pál dubiumai: Az üldözött helyi egyházak

Ismeretes, hogy a „keleti politikát” XXIII. János pápa kezdeményezte: ő küldte el előbb König bíborost, majd Mons. Casarolit Budapestre, hogy tárgyaljanak a kormány képviselőivel Mindszenty bíboros ügyéről. János pápa halála után VI. Pálnak döntenie kellett, folytatja-e elődje politikáját. Mindenesetre a nemzetközi politika enyhülése, Montini nyitottsága, dialóguskészsége és a határozott zsinati nyitás a világgal folytatódó párbeszéd felé, az *Ostpolitik* folytatását javallták. De míg XXIII. Jánosnak ezzel kapcsolatban nem voltak kételyei, VI. Pál óvatosabb volt, *dubiumai* merültek fel.² Maga Casaroli bíboros is emlékirataiban felsorolja az ellenvetéseket.

VI. Pál döntése előtt megkérdezte a rendkívüli ügyekkel foglalkozó kuriális bíborosokat, akik – óvatosságra intve – végül többségükben igent mondtak. Giovanni Barberini³ egyháztörténész az *Ostpolitik*ről szóló monográfiájában részletesen leírja az 1963. július 16-i vatikáni összejevetel tanácskozását, s a három dubiumra adott válaszokat.

A következő három kérdést vitatták meg: 1) Ha sok akadályba, nehézségbe ütközik a kezdeti érintkezés, kell-e folytatni a tárgyalásokat, mivel az egyház érdeke és a lelkek java ezt kívánja? 2) Milyen irányelveket kell követni a tárgyalások során, nevezetesen a Szentszék milyen „*sine qua non*” feltételeket szabjon ahhoz, hogy valamilyen konkrét megegyezésre jussanak? 3) Milyen legyen a végleges álláspont a püspökök és más egyháziak államnak tett esküvétele kérdésében Csehszlovákiában?

A vita során különböző vélemények merültek fel. A Római Kúriában ugyanis voltak olyan főpapok, akik elleneztek a keleti politikát, és már korábban, XII. Pius idejében, a „balra nyitó” Montini ellen áskálódtak. Erről bőven beszámol Tornielli. Barberini szerint voltak olyanok, akik az *Ostpolitik* főszereplőjét, Mons. Casarolit „kriptokommunistának” tartották. A diplomata viszont többször ismételt elvét követte: ha valaki a rabokkal akar beszélni, annak előbb a börtönőrökkel kell szót értenie.

Mindenesetre, VI. Pál dubiumai teljesen nem tűntek el. Ezt bizonyítja többek között a Domitilla-katakombában 1965. szeptember 12-én mondott beszéde,⁴ amelyben részletesen kitért az egyházüldözésekre: egyes keresztények még katakombákban élnek, az ateista-totalitárius rendszerek üldözésükkel, a vallásszabadság elfojtásával, papok és szerzetesek bebörtönzésével az egyház kihalását célozzák. A pápa beszéde nem nevezett meg országokat, de világos volt, hogy nemcsak Kínát és a Szovjetuniót célozta, hanem az ún. „szocialista” országokat is. (Ekkor már lezárult a csehszlovák kormánnyal folytatott nehéz tárgyalások első fázisa, és létrejött az 1964-es budapesti részleges megállapodás is.)

² Tornielli 2009, 429–430.

³ Giovanni Barberini, *L'Ostpolitik della Santa Sede*, Un dialogo lungo e faticoso, Il Mulino, Bologna, 2007, 96kk.

⁴ *Osservatore Romano*, 13–14, settembre 1965.

Két nappal később, 1965. szeptember 14-én, a zsinat negyedik ülészakának megnyitásakor mondott beszédében VI. Pál ismét csak visszatért a kommunista-szocialista államokban folyó egyházüldözésre, anélkül, hogy megnevezte volna az országokat. Utalt arra is, hogy egyes főpásztorok nem jöhettek el a zsinatra. VI. Pál azért is szorongott, nehogy az üldözött, szenvedő katolikusok azt gondolják, hogy a pápa elfelejtette őket, miközben megbízottja a kommunista országok képviselőivel tárgyal.

A pápa említett két beszéde negatív hatást, tiltakozást váltott ki Csehszlovákiában és Magyarországon is. Tény az, hogy az 1960-as években tovább folytak a koholt perek és egyháziak bebörtönzése, tehát folytatódott az egyház elnyomása. Közben tartott a zsinati vita a *Gaudium et spes* kezdetű konstitúcióról, amely tárgyal a modern ateizmusról is, de – többek javaslatára – a dokumentum nem nevezi meg a marxista-kommunista ateizmust, ezzel is mintegy nyitva hagyva a kaput az *Ostpolitik*nek, a *modus vivendi* keresésének, amely – Villot bíboros kifejezésével – inkább *modus non moriendi* volt.⁵

2. VI. PÁL PÁPA ÉS AGOSTINO CASAROLI EGYÜTTMŰKÖDÉSE

Agostino Casaroli (1914–1998) XXIII. János pápasága alatt kezdte diplomáciai tevékenységét, majd VI. Pál és II. János Pál alatt folytatta „keleti politikáját”. Posztumusz munkája, *A türelem vértanúsága*⁶ valójában „*apologia sui*”: Casaroli megmagyarázza – számolva a sok kritikával, amelyek az *Ostpolitik*ot érték – a *Szentszék* álláspontját. Ez természetesen jórészt azonos *saját álláspontjával*, hiszen az *Ostpolitik* összenőtt az ő személyével és irányvonalával. Most csak vázlatosan mutatom be az *Emlékiratokat*, de amikor megvitatom e „keleti politikát”, jelzem XXIII. János, VI. Pál és II. János Pál „keleti politikájának” hasonlóságait, de az alapvető irány módosulásait is, a politikai helyzet változásai szerint.⁷

Giovanni Barberini a *Szentszék Ostpolitikjáról* szóló monográfiája⁸ I. fejezetében (Stehle, Fouilloux, Melloni és mások munkáira is hivatkozva) vázolja a katolikus Egyház és a kommunizmus viszonyát. Barberini hozzáfért a parmai archívumban Casaroli szellemi

⁵ Tornielli 2009, 584.

⁶ *A türelem vértanúsága, A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*, Szent István Társulat, Bp., 2001. A továbbiakban *Emlékiratok* 2001, a magyar kiadás lapszámaival.

⁷ Az A. Melloni által szerkesztett gyűjtőkötet végén – *Il filo sottile, L' Ostpolitik vaticana di Agostino Casaroli*, Il Mulino, Bologna, 2006, 411–425. – Herbert Schambeck vázolta A. Casaroli életének és keleti politikájának főbb mozzanatait: *Alla memoria del Cardinale Agostino Casaroli. Szól Emlékiratairól (Il martirio della pazienza)*, megjegyezve (424.), hogy a bíboros nem tudta befejezni, nem számolt be például a Szovjetunióban végzett diplomáciai tevékenységéről II. János Pál és M. Gorbacsov alatt. De még megtapasztalhatta az egyházi élet újjászületését Kelet- és Közép-Európában. – Casaroli szélesebb körű diplomáciai tevékenységéről („helsinki folyamat”, a két Németország egyesítése) lásd ugyanott a következő tanulmányokat: Katharina Kunter, „La CSCE e le Chiese, Politica di distensione tra pace, diritti umani e solidarietà cristiana”, in Melloni 2006, 137–169, és Massimo Faggioli, „La Santa Sede e le Germanie nel processo CSCE: dai documenti diplomatici della BDR e della DDR (1969–1974)”, in Melloni 2006, 171–231. – Az említett gyűjtőkötetben még fontos dokumentációt találunk a Parmában létesített *Casaroli-archívumról*, bőséges tájékoztatást találunk könyvtáráról, bibliográfiát Casaroli műveiről, beszédeiről és homíliáiról, listát videofelvételekről és fényképekről.

⁸ *L' Ostpolitik della Santa Sede, Un dialogo lungo e faticoso*, 2007.

hagyatékához, és a dokumentációt közzétette egy vastos (881 oldalas) kötetben: *La politica del dialogo* (2008). A következőkben gyakran hivatkozom e kötetekre.

Barberini helyesen mutat rá arra, hogy a Szentszék keleti politikája bizonyos változatosságot mutat az egyes országok sajátos politikai-vallási helyzete szerint. Lengyelország jelentős kivételt képez. Mivel azonban a kommunizmus vallás- és egyházellenes stratégiájában is vannak állandók, az *Ostpolitik* is minden országban lényegében ugyanegy alapvető célt követ: „olyan teológiai-politikai tervet, amely a következő *alapelvekre* támaszkodik: a) XXIII. János és VI. Pál teológiai elve: *sollicitudo omnium ecclesiarum, gondoskodás valamennyi egyházzal*, lelkileg mellette állni az üldözött egyházaknak, és lehetőleg enyhíteni a merev politikai rendszereket; b) a dialógus teológiai alapelve VI. Pál egyházának válasza az elterjedt marxizmus és ateizmus kihívásaira: a Szentszék politikai-diplomáciai tevékenysége a *lelképásztorkodás* megsegítésére; c) a teológiai-lelképásztori alapelv, amelynek *politikai kihatása* is van, XXIII. János pápa a *Pacem in terris* kezdetű körlevelében olvasható: meg kell különböztetni a tévedést a tévedőtől, különbséget kell tenni a filozófiai tanok és a politikai mozgalmak között, és keresni a lehetséges közeledést, találkozást és megegyezést a közös érdekében.”⁹

VI. Pál válasza a kritikákra

A már idézett egyháztörténész, Tornielli VI. Pálról szóló monográfiájában hosszan elemzi VI. Pál és Casaroli érsek keleti politikáját.¹⁰ VI. Pál a hetvenes években sorra fogadja a kommunista országok vezetőit (Tito, Ceaușescu, Zsivkov, Gierek és – egy évvel halála előtt – 1977. június 9-én Kádár János látogat a Vatikánba). A szerző röviden szól Mindszenty József, Magyarország prímása „különösen fájdalmas” ügyéről, akit Montini pápa 1971 őszén, a püspöki szinódus megnyitásakor nagy tisztelettel fogadott, és neki ajándékozta gyűrűjét. Tornielli megjegyzi:¹¹ Mindszenty bíboros a kereszténység és a kommunizmus összeegyeztetéséről kijelentette: „Lehetetlen! Az egyének talán megtérhetnek, de a kommunista rendszer lényegileg Isten gyűlölete és a kereszténység lerombolását célozza, tehát sohasem térhet meg.” Ezután – Jean Guiltonra hivatkozva – hozzáfűzi: „VI. Pál ezt tudja, de mint diplomata keresi, hogy megmentse a menthetőt.” Szerintem Tornielli meglehetősen sommásan foglalja össze a bonyolult „Mindszenty-ügyet”, amely – Casaroli bíboros *Emlékiratai* szerint is – VI. Pál pápasága és az *Ostpolitik* legnehezebb és legvitatottabb mozzanata volt. Tornielli a következőkben¹² kitér arra, hogy az *Ostpolitik*ot erősen bírálták az üldözött helyi egyházakban és a nyugati sajtó, az illető országok emigránsai pedig azt állították, hogy a Szentszék kompromisszumokat köt a püspöki kinevezésekért, és behódol a kommunizmusnak. De főleg azok az egyházi vezetők, akik a kommunista elnyomás alatt éltek, és ismerték az egyház elnyomását, így Mindszenty, Stepinac, Szlipij és Wyszyński bíborosok, gyanakvón nézték és határozottan bíralták a kommunistákkal kompromisszumot kötő szentszéki diplomáciát.

⁹ Barberini 2007, 102–103. Vö. Andrea Riccardi, *Giovanni Paolo II, La biografia [II. János Pál életrajza]*, Ed. San Paolo, Milano, 2011, 315–316.

¹⁰ Tornielli 2009, 581–584.

¹¹ I. m., 582–583.

¹² I. m., 583–584.

Barberini hosszan ír¹³ Wyszyński és Casaroli ellentétéről. Mindkét szerzőnk megemlíti egy fontos epizódot: a lengyel prímás az 1974-es püspöki szinóduson keményen állást fogalt az *Ostpolitik* ellen. Felszólalásában hangsúlyozta, hogy a diplomáciának nem lenne szabad akadályoznia az evangelizálást. Ebben az összefüggésben hangzott el híres kijelentése: „*vir casaroliensis non sum*”. (A beszédet hivatalosan nem tették közzé.)¹⁴ Ugyancsak az 1974-es evangelizálással foglalkozó szinóduson Szlipij ukrán bíboros kijelentette: „Az előző felszólalásokban csak azokról az országokról hallottunk, ahol vallásszabadság van, ahol hirdethetik az evangéliumot, de semmit sem mondtak azokról az országokról, ahol nincs vallásszabadság és üldözik az egyházat. Ukrajnára és az ukránokra gondolok, akiket a bolsevisták üldöznek, miközben a világ katolikus országai kapcsolatokat teremtenek a szovjet és kínai ateista kommunistákkal, és támogatják őket.”

1975. december 22-én a bíborosi kollégiumhoz szólva VI. Pál mintegy ideiglenes mérleget készített az *Ostpolitik*ről: „Ha bizonyos esetekben a párbeszéd eredményei gyérnek, elégteleneknek vagy elkésettnek tűnnek, és ha egyesek számára ez elég indítéknak tűnik, hogy megszakítsuk a dialógust, mi viszont úgy gondoljuk, hogy súlyos kötelességünk, hogy éleslátó állhatatossággal folytassuk azt az utat, amely nekünk mindenekelőtt kiválóan evangéliuminak tűnik: a türelem, a megértés és a szeretet útja. Ám nem titkoljuk el keserűségünket és aggodalmunkat amiatt, hogy folytatódnak vagy súlyosbodnak több felé az egyház vagy az emberi személy jogaival ellentétes helyzetek – és nem szeretnénk, ha félreértenék ezt a felelős álláspontunkat, mintha betörődésünkről vagy a helyzet elfogadásáról lenne szó.”¹⁵

Az Ostpolitik és az ateista egyházüldöző kommunizmus – (Casaroli bíboros tapasztalatai)

Casaroli bíboros *Emlékiratai* elején részletesen és tárgyilagosan ismerteti a kommunista országok egyházainak tragikus helyzetét, érzékelteti azt a politikai fordulatot – az „olvadás” új korszakát –, amely Hruscsov és Kennedy irányzatával érkezett el, továbbá azt az új stílust, amelyet XXIII. János pápa és a II. Vatikáni zsinat hozott. Az új nemzetközi politikai helyzet és az egyházi vezetésben bekövetkezett fordulat mintegy előkészítése, háttere volt az *Ostpolitik*nek.

Casaroli könyve III. fejezetében (*Abominatio desolationis* címmel) mutatja be a partnert, a kommunizmust, idézve XI. Pius 1937-es *Divini Redemptoris* kezdetű körlevelét, amelyben a pápa „szigorúan és elszántan nézett szembe az »ateista kommunizmus« problémájával. Az enciklika pontosabban »a bolsevik és ateista kommunizmusról« beszélt, és »főleg a bolsevizmusban megmutatkozó ateista kommunizmus« elveire hivatkozott. Beszélt a »mai kommunizmus«-ról is, és szembeállította »más hasonló múltbeli mozgalmak«-kal: ez olyan kommunizmus, amely »ma lényegében a Marx által meghirdetett dialektikus és történelmi materializmus elvein alapszik.«”¹⁶

¹³ Barberini 2007, 299–324.

¹⁴ Ezt az epizódot – a Casaroli keleti politikáját és egész diplomáciai tevékenységét dicsérő – Roberto Morozzo della Rocca igyekszik elsimítani: *Tra Est e Ovest, Agostino Casaroli diplomatico vaticano*, San Paolo, Roma, 2014, 261–262.

¹⁵ Idézi R. M. della Rocca, i. m., 158.

¹⁶ Casaroli, *Emlékiratok* 2001, 69.

Ezután a vatikáni diplomata felveti a **nagyon lényeges kérdést: Vajon létezik-e olyan kommunizmus, amelyhez nem tartozik feltétlenül az ateizmus? Vajon szét lehet-e választani ma a Szovjetunió és csatlósai által követett „létező szocializmus” alakjában megjelenő szociális kommunizmust és az ateizmust, „amely a rendszernek történelmileg kialakult, állandó, sőt alapvető jellegzetességét alkotja”?**

A kommunista kormányok már Lenintől kezdve próbáltak választ adni e kérdésre. Elvileg megkülönböztették a pártok ideológiáját, amelynek alapvető jellegzetessége a marxi dialektikus materializmuson alapuló ateizmus, míg a párt által vallott államnak semlegességet kell tanúsítania a polgárok vallási meggyőződésével szemben. „A tapasztalat azonban megmutatta, mekkora illúzió volt ez a gyakorlatban, a kommunista országok életében, ahol a párt uralta és vezette az államot.”¹⁷

Bármennyire csődöt mondott is a földi paradicsomot ígérő kommunizmus, s a beígért boldogság egyre távolabbinak, tragikusabbnak és illuzórikusabbnak bizonyult, 1963-ban és az azt követő években a legtöbben mégis úgy látták, hogy ez még sokáig így folytatódik (magyarázza Casaroli). A marxi-lenini kommunizmus úgy vélte, az egyházak tudatosan szervezik a vallás, a népnek szánt „ópium” terjesztését és szétáradását. Az Egyház papjai a legveszélyesebb ellenfelek, tehát keményen le kell rájuk sújtani – bár a pártpolitika vezetői hangoztatták, hogy támadásuk nem a vallásgyakorlás, hanem az államellenes tevékenység ellen irányul. A marxista ideológia szerint a vallásnak, mint önmagát túlélő struktúrának, el kell tűnnie, a vallásnak és az egyházaknak „természetes halállal” kell kimúlania – ám ez még sok időt igényel.¹⁸

Látható, hogy Agostino Casaroli ismerte a kommunizmust, annak ateista ideológiáját, a „létező szocializmusok” egyházainak valós helyzetét, tehát – bizonyos enyhülések ellenére – a tovább tartó egyházüldözést, elnyomást mégis – mivel akkor úgy tűnt, hogy *még beláthatatlan ideig tart ez az állapot* – a pápák és a zsinat ösztönzésére megpróbálta a dialógust – „minden reménytelenség ellenére”.¹⁹ Az csakugyan tény, hogy a hatvanas években senki sem láthatta előre a kommunizmus 1989-es összeomlást, tehát hosszabb elnyomással kellett számolni.

Casaroli éleslátó kommunizmus-kritikája

Az „olvadás” korszaka, a II. Vatikáni zsinat, később, az 1970-es évek derekán a helsinki konferencia olyan légkört teremtett, hogy remélni lehetett: a kommunista államok a gyakorlatban egyre jobban tiszteletben tartják a vallásszabadságot. Persze mindig más volt az elvi megegyezés és más a gyakorlat. Erre figyelmeztetett Wyszyński bíboros, aki szkeptikusan nézte a „helsinki folyamatot”.

Casaroli helyzetelemzésében megjegyzi: voltak ugyan a létező szocializmusban „igazság-részek”, amelyekről még a *Divini Redemptoris* is említést tesz: a munkásosztály helyzetének javítását, a szabad gazdaság által okozott visszaélések megszüntetését, a földi javak igazságosabb elosztását ígérték. De alapvető hibája „antropológiai jellegű” volt, ahogyan

¹⁷ Casaroli, *Emlékiratok* 2001, 70–71.

¹⁸ I.m., 73., 74–76.

¹⁹ I. m., IV. fejezet

ezt II. János Pál *Centesimus annus* kezdetű (1991) enciklikájában megfogalmazta: hibásan fogta fel az embert, annak természetét, a társadalom radikális átalakítását és annak beillesztését a Marx és Lenin által megálmodott radikális tervébe. Az álom megvalósításához a kommunista rezsimnek elkerülhetetlenül szüksége volt erőszakos eszközök használatára.

Agostino Casaroli, aki a kommunista világon kívülről érkezett, és fokozatosan ismerkedett meg a rendszerrel, idővel meglátta az egyre mélyülő távolságot a szocializmust építő program és a társadalmi valóság között. A válság, a rendszer bomlása lassan haladt előre: „néhány kívülről jövő »megrázkódtatás«, vagy egy Gorbacsov-féle, szinte forradalmi, belső kezdeményezés nélkül eltarthatott volna még – nehezen meghatározható ideig”²⁰ – állapította meg *Emlékirataiban*.

A diplomata bíboros hosszú tapasztalatok során, meg a világpolitikai helyzet változása folytán megértette, hogy az adott történelmi-politikai helyzetben az ateista, egyházüldöző rendszerrel folytatott tárgyalások eredményei jórészt a másik fél malmára hajtották a vizet, a „kis lépések” politikája legfeljebb a „modus non *moriendi*”-hez adott támogatást. Sokan úgy látták, hogy a „diplomácia egyháza” megfeledezett a „vértanúk egyházáról.”

3. AZ 1964-ES MAGYAR–VATIKÁNI RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS UTÁN

*Szabó Csaba*²¹ monográfiájából idézem *általános jellemzését*: „A hatvanas években zajló magyar–vatikáni tárgyalások során több olyan probléma került elő, amelyek megoldása már évek óta sürgető volt. Ezek között differenciálni kell, mert voltak kérdések, amelyeket a magyar fél tartott állandóan napirenden, például az 1958-ban kiközösített békepapok ügyét, és voltak a Vatikán számára kiemelten fontos ügyek, például a főpapi kinevezések, a stallumok betöltése. Más problémákat, mint például a prímás [Mindszenty] helyzetének rendezését, alárendelte mindkét fél a számára fontosabb ügyeknek. Egyéb kérdéseket a felek csak azért tartottak napirenden, hogy legyen mit kínálni egymásnak, legyenek gyorsan megoldható problémák, lehessen eredményt felmutatni. Az évtized során zajló kétoldalú tárgyalásokat ezért is jellemezte egyfajta »vásári hangulat«. Kínálat, kereslet, alku határozta meg a megbeszélések légkörét. Mint látjuk, általában a Szentszék »kötötte a rosszabb üzletet«. [...] A magyarok pedig mindent elkövettek, hogy meggyőzzék a vatikáni felet, hogy elsősorban a Szentszék érdekelt a tárgyalásokban és a megegyezésekben, a Magyar Népköztársaság kevésbé. [...] Valószínűleg a Vatikánban is tudták, hogy magyar tárgyalópartnereik »megvezetik« Casarolit és társait, de azt gondolhatták, hogy hosszú távon mégis megéri az alkudozás.” *Ezt a jellemzést kissé árnyalnunk kell.* Kétségkívül „alkudozás” volt a kompromisszumos egyházpolitika, ha a „vásári hangulat” hasonlat kissé erős is. A magyar (kommunista) félre állhat, hogy inkább a jelentéktelenebb, gyorsan megoldható problémákat dobta

²⁰ Casaroli, *Emlékiratok* 2001, 81–82.

²¹ Szabó Csaba, *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Bp., 32–33.

terítékre, hogy a fontosabbakról (például a szerzetesek és a letartóztatások ügyéről) elterelje a figyelmet.

Fontos ismernünk Casaroli érseknek a tárgyalásokról a Vatikánnak (a pápának) adott részletes beszámolóját.²² Már az 1964-es részleges megállapodás után – hivatkozva a „Protokollra” – 1965 májusában a római magyar követnek átnyújtott francia nyelvű beadványaiban felsorolja a Magyarországról érkező aggasztó híreket és a Szentszék keleti politikáját érintő kritikákat, amelyek azt jelzik, hogy a kormány nem tartja tiszteletben a megállapodásokat: folyik egyházi személyek letartóztatása és elítélése; a püspökök szabadságát korlátozzák a papok disponálásában (áthelyezéseiben); a hitoktatás „rendezése” után szigorúbb szabályzatokat hoztak, mint a megegyezés előtt... Külön is érdeklődik P. Mócsy Imre SJ bebörtönzéséről. A következőkben Casaroli ismételten hangsúlyozza a magyar hatóságoknak: *a legnagyobb nehézség, hogy a Szentszék nem tud kellőképpen tájékozódni a valós helyzetről.* 1965. június 28-án²³ Casaroli hosszan beszámol vatikáni feletteseinek a magyar kormánnyal folytatott tárgyalásairól, többek között a papok és szerzetesek letartóztatásáról és a koholt vádakról (Mester Istvántól és másoktól érkeztek a hírek), illetve arról, hogy az ÁEH képviselői „államellenes összeesküvésről” beszélnek. Mindezt azért idézem itt – részben saját korábbi véleményemet is kiigazítva –, hogy lássuk: az *Ostpolitik* diplomatája nem feledkezett meg *teljesen* a „vértanúk egyházáról”.

Szabó Csaba részletesen ismerteti azokat a témákat, amelyek a Szentszék és a Magyar Népköztársaság képviselői között folyó tárgyalásokon szerepeltek: a kiközösített békepapok ügye, az üresen álló püspöki székek betöltése, a római emigráns papok és a római Pápai Magyar Intézet,²⁴ a papság esküje az Alkotmányra, papok és katolikus hívek letartóztatása és üldözése a tárgyalások idején, Mindszenty bíboros helyzetének rendezése.

Érdemes itt idézni Mindszenty bíboros *Emlékiratai*-ból. Miután megjegyzi, hogy 1959 áprilisában Kádárék ismét hatályba helyezték az egyházi kinevezésekről szóló, korábban felfüggesztett rendeletet, és újra működésbe lépett az Állami Egyházügyi Hivatal, Mindszenty bíboros így folytatja: „Amikor ezután két és fél év múlva Mgr Agostino Casaroli a Vatikán részéről a Kádár-rendszerrel tárgyalásokat kezdett, az [ti. a Kádár-rendszer] békepapjaival és Állami Egyházügyi Hivatalával a magyar egyházat már teljesen elnémította. Ezért nem juthatott el a vatikáni diplomata fülébe a magyar katolicizmus hiteles szava. S ezért történhetett – a helyzet ismeretének alapos hiányában –, hogy a Vatikán belement olyan tárgyalásokba, amelyek hátrányára voltak.”²⁵

Szabó Csaba²⁶ dokumentációja szerint a tárgyalások első szakaszában a római emigráns magyar papokkal, a római Pápai Magyar Intézet visszaszerzésével foglalkoztak, mivel – a kormány képviselői szerint – „ellenséges tevékenységet folytattak a Magyar Népköztársaság ellen”. Külön megnevezték Zágon Józsefet (1909–1975), Mester Istvánt

²² Például: 1963. május 18. – lásd Barberini 2008, 52–77.

²³ Barberini 2008, 172–173., 174kk, 178–184.

²⁴ A Pápai Magyar Intézetről majd még szólok. Vö. Szabó Gyula, *A Pápai Magyar Intézet mint a magyar hírszerzés előretolt bástyája*, Püski, Budapest, 2011. (a továbbiakban Szabó Gyula 2011)

²⁵ Mindszenty József, *Emlékirataim*, Magyarországi Mindszenty Alapítvány, Budapest, 2002, 483. (a továbbiakban *Emlékirataim* 2002)

²⁶ Szabó Csaba 2005, 38kk

(1917–1984) és Csertő Sándort (1913–1982). Valójában Zágon és Mester gyakran tájékoztatták Casarolit a valós helyzetről. Ezt Mester István személyesen is elmondta nekem. A Papi Kongregáció hivatalvezetője sok hazai pappal kapcsolatot tartott, segítette őket miseintenciával és könyvekkel. Sok információt szerzett hazulról.²⁷

Kényes kérdés volt a méltó püspökjelöltekről szóló információk megszerzése. Természetesen tőlünk, római papoktól is kért véleményt a vatikáni Államtitkárság, de az „emigráns” papok véleményére nemigen adott a magyar fél.²⁸ A püspökségre méltó jelöltekről Zágon és Mester korábban helyes információkat adott: Belon Gellért, Winkler József, Bárd János papokat javasolták. De ezeket a kinevezett, államilag „meg nem erősített” püspököket nem lehetett felszentelni; helyzetüket a kommunista fél csak abban az esetben volt hajlandó „rendezni”, ha a Szentszék a parlamenti papképviselőket (békepapokat) sújtó kiközösítést feloldja.²⁹

VI. Pál, Casaroli és a „Mindszenty-kérdés”

A Vatikáni Rádiónál követtük az eseményeket: a „koegzisztencia”, az „enyhülés”, a „dialogus” jelszavak, vagy ahogyan Mindszenty írta: a „varázsigék” mögött rejtőzködött a valóság, az, hogy a szovjet csapatok vérbe fojtották az 1956-os szabadságharcot, hogy Kádár vezetésével újra berendezkedett a diktatúra, a népet és a vallást (egyházat) elnyomó hatalom. Közben folytak a tárgyalások Casaroliék és a magyar kormány között, hogy „megoldják” a Mindszenty-kérdést. 1960–1965 között a bíboros betegeskedett az amerikai követségen; 1971-ben már híre járt annak, hogy a hercegprímást – „súlyos betegsége” miatt – ki kell hozni Nyugatra. Mindszenty megkapta VI. Pál levelét, amelyben arra kérte őt, hogy a püspöki szinódus szeptember 30-i megnyitására utazzon Bécsen keresztül Rómába, Zágon József és Mons. Giovanni Cheli társaságában.³⁰

Az előzményekről, a Vatikán (Casaroli–Cheli–Zágon) és a magyar kormány képviselőinek tárgyalásairól részletesen beszámol Adriányi Gábor.³¹

Egy héttel Mindszenty Rómába utazása előtt Mons. Cheli eljött a Vatikáni Rádióhoz, és P. Jorge Blajot SJ programigazgató irodájába hívatott engem. Csak hárman voltunk. Cheli elmondta Mindszenty Rómába jövetelének programját; *közzölte, hogy Mindszenty esztergomi érsek marad*, és majd egyhónapos római tartózkodása után a bécsi Pázmáneumba költözik. (Nekem Párizsba kellett volna utaznom; már megvolt a menetjegyem, de természetesen Rómában kellett maradnom, a fontos esemény miatt.)

²⁷ Vö. Barberini 2008, 177–181.; Adriányi Gábor, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978*, Kairosz, Bp., 2004, 45kk; Mester 1974-es beadványainak facsimiléje: 243–250.

²⁸ Vö. például Szabó Csaba 2005, 167–169., a 44. dokumentum: „Illés” ügynök jelentése a Zágonnal és Mesterrel folytatott beszélgetésről és annak állami kiértékeléséről.

⁹ Szabó Csaba 2005, 34.; vö. még Barberini, 2008, 177–181.

³⁰ Vö. Mindszenty, *Emlékirataim* 2002, 480–481.

³¹ Adriányi 2004, 9–124: „Mindszenty száműzése (1971)”, főleg Ólmosi dokumentációjára hivatkozva, 120–190. Fontos mozzanatok: A Központi Bizottság határozata és Casaroli aid-mémoire-ja; Péter János külügyminiszter látogatása VI. Pálnál 1971. április 16-án – Péter János jelentése; Giovanni Cheli és Zágon József látogatása Mindszenty bíborosnál – Pro memoria. – Vö. még Mészáros István, *Árnyak és fények*, Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz, Eötvös Könyvkiadó, Bp., 2008, 207–238. (a továbbiakban Mészáros István 2008)

Mindszenty József bíboros, Magyarország prímása, 1971. szeptember 28-án hagyta el hazáját. VI. Pál kívánságára Rómába utazott, hogy szeptember 30-án részt vegyen a püspöki szinódus megnyitásán. Október 23-ig tartózkodott a Vatikánban, és az 1956-os forradalom 15. évfordulóján este érkezett meg a bécsi Pázmáneumba.

Minden úgy történt, ahogyan G. Cheli programigazgatónknak, P. Bajot-nak és nekem elmondta a Vatikáni Rádiónál. Mindszenty bíboros kiutazására 1971. szeptember 28-án került sor. Bécsben a repülőtéren Casaroli bíboros is csatlakozott hozzájuk. A vatikáni kertekben, a Torre di S. Giovanni bejáratánál VI. Pál pápa várta, nagy szeretettel megölelte, mellkeresztjét és gyűrűjét a vértanú bíborosnak ajándékozta. A püspöki szinódust megnyitó szentmisén a Sixtus-kápolnában Mindszenty VI. Pál jobbán koncelebrált, ő mondta a halottakért a mementót. Az esti magyar adásban természetesen beszűrtem hangját, és lefordítottam beszédéből a következő szakaszt:³² „*Itt van közöttünk tisztelendő testvéreink, Mindszenty József kardinális, esztergomi érsek, Magyarország prímása.*”³³

Mindszenty bíboros tehát – hosszú egyezkedés után, engedelmeskedve a pápának – 1971 őszén elhagyta az országot, szeptember végén részt vett a püspöki szinódus megnyitásán. Jó három hét múlva a bécsi Pázmáneumban telepedett le. Innen lelkipásztori utakat tett Európában és azon kívül is az emigráns magyarok körében, s kiadta *Emlékiratait*.

Mindszenty *Emlékiratai*-nak közzététele és bizonyos megnyilatkozásai ingerelték a magyar kormányt, amely kicsikarta a pápa fájdalommal meghozott döntését: 1974. február 5-én megüresedettnek nyilvánította az esztergomi prímási széket.

A „Mindszenty-ügyről” írva (151–163.) Casaroli kitér azokra a kritikákra, amelyek szerint a Szentszék nem tartotta meg Mindszentynek tett ígéretét, ti., hogy továbbra is Esztergom érseke és Magyarország prímása marad. (163.) Casaroli Mindszenty *Emlékirataiból* (484., magyar kiadás) idézi a pápa latin szavait és Zágón József közlését. A bíboros Rómából való elutazása előtt VI. Pál latinul így bocsátotta el: „Te vagy és maradsz Esztergom érseke és Magyarország prímása.” Zágón József pedig a pápa nevében így értelmezte: „a pápa a bíborost *mindig* esztergomi érseknek és Magyarország prímásának tekinti.” Casaroli bíboros itt a (szerinte hozzáadott) *mindig* szócskához fűz magyarázatot. Úgy véli, a pápa kijelentése nem a jövőre, hanem a *jelenre* vonatkozott: „Te vagy és maradsz...” – VI. Pál bölcsen elkerülte a „mindig” szó használatát. De akkor ezt kérdezhetjük: szerinte a „maradsz” szó csak a jelenre vonatkozik? Korábbi magyarázkodásának „soha senki” kitétele készítette elő ellentmondásosnak tűnő értelmezését.³⁴

Idézzük még Casaroli bíborost, aki pár lappal előbb (161.) így magyarázza a pápai döntést: „A pápa egyértelműen visszautasította, hogy a bíboros Magyarországról való

³² Vö. Mindszenty, *Emlékirataim* 2002, 502–503.

³³ A Vatikáni Rádió hangfelvétele alapján szűrtem be a „Magyarország prímása” jelzőt, amely hiányzik Mindszenty *Emlékirataim* 2002-es budapesti kiadása 502. oldalán!

³⁴ Zágónról Németh László Imre, *Zágón-leveleskönyv*, Szent István Társulat, Bp., 2011. – Cheliről bővebben: Stefano Bottoni, „Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961–1978, in *Csapdában, Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*, szerk. Bánkuti Gábor–Gyarmati György, Bp., 2010, 268–270., 277. és még Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián, *Elhallgatott múlt, A pártállam és a belügy, A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*, 1956-os Intézet–Corvina, Bp., 2008, 300.

távozásának alárendelje egyházi hivataláról való lemondását, amellyel továbbra is jogszerűen fel volt ruházva; és hogy ilyen kötelezettséget vállaljon a jövőre nézve. Tette ezt a kormány szándéka ellenére. De ez nem jelentette azt, hogy kötelezettséget vállalt volna, hogy az átélt üldözések és az elviselt szenvedések miatt annyira tisztelt bíboros státusához soha senki nem nyúlhat hozzá. [...] VI. Pál számára a »lelkek üdvössége« maradt az Egyház tevékenységének legfontosabb szempontja, s ezért az Egyház embereinek szükség esetén még önmagukat is fel kell tudniuk áldozni.”

Végül, Mindszenty bíboros 1975. május 6-án bekövetkezett haláláról szólva (163.), Casaroli bíboros így méltatja őt, aki a legnagyobb fejtörést okozta egyházpolitikai tárgyalásai során: „A történelem nagy alakja marad ő, s gondolom, kevesen őriznek róla csodálatra méltóbb – és mondhatom – szeretetteljesebb emléket nálam.”

4. AZ OSTPOLITIK VÉGKIFEJLETE FELÉ

Mindszenty bíboros halála után, 1975. november 13-án VI. Pál fogadta Lázár György miniszterelnököt, aki valamiképpen előkészítette a Kádár János főtitkár vatikáni látogatását. Casaroli szerint ekkorra már beérték a Helsinki Záróokmány gyümölcsei, amelyekről a pápa említést tett beszédében.

Kádár látogatása a Vatikánban (1977. június 9.)

VI. Pál pápasága idején az *Ostpolitik* egyik jelentős állomása volt Kádár János látogatása a Vatikánban. Ennek hazai visszhangjára még visszatérek, most csupán *személyes élményem* alapján számolok be arról az eseményről, amelyet Casaroli diplomáciája nagy sikerének könyvelhetett el. Bár amikor VI. Pál ajtaja előtt Kádárra vártunk, kissé habozva mondta nekem (a tolmácsnak): nem tudja, jól teszik-e, hogy fogadják a magyar kommunista párttitkárt. „*De hát ő maga kérte ezt; majd a történelem ítélni fog.*” Tény, hogy a nemzetközi sajtó vegyesen kommentálta az eseményt. Amikor 1977. június 9-én reggel a Vatikánba igyekeztem (reverendában, mert ez volt a kívánság), láttam, hogy a Vatikánból az Angyalvárba vezető városfalra nagy betűkkel, mésszel írták fel: „KADAR BOIA” = KÁDÁR HÓHÉR.

Mikor már értesítést kaptunk arról, hogy Kádár és küldöttsége megérkezett a Vatikánba, Casaroli érsekkel bementünk VI. Pál dolgozószobájába. Az idős pápa (mindez egy évvel halála előtt történt!) kissé izgatott volt. Jelen volt még a pápa titkára, Mons. Macchi. Amikor VI. Pál megkért, majd jegyzeteljek, hogy Casarolinak beszámolhassak a beszélgetésről, életem volt egy noteszt, és felém nyújtotta aranytollát. Mons. Macchi kikapta a kezemből a tollat, mondván, a pápa azzal enciklikáit írja alá, és adott helyette egy egyszerű írószerszámot.

Amikor Kádár – saját tolmácsával – megérkezett a pápa ajtaja elé, mi eléje mentünk. VI. Pál az ajtóban barátságosan fogadta, hosszú ideig fogta Kádár kezét, miközben üdvözlőszavakat váltottak. Aztán hárman-hárman leültünk az asztalhoz. A pápa jobbán Casaroli, balján én, VI. Pállal szemben Kádár János, jobbán Nagy János külügyminiszter-helyettes, balján tolmácsa. (Tehát itt, *ezen a magánbeszélgetésen nem volt*

jelen Puja Frigyes, ahogyan a hivatalos tervben és beszámolómban tévesen szerepel. Ezt szemtanúként tanúsítom.)

A mai napig megőriztem akkori jegyzeteimet, amelyeket azután franciául letisztáztam, és átadtam Casaroli érseknek. Ez a zártkörű beszélgetés kb. egy óráig tartott. Előbb a pápa és Kádár beszélgetett, majd VI. Pál pápa átadta a szót Casaroli érseknek.³⁵

A VI. Pállal való párbeszédnek nem annyira a tartalma, inkább a találkozás *ténye* volt jelentős. Nyilván bizonyos megbeszélésekre másutt került sor. Amikor a pápa könyvtárában együtt voltak a vatikáni monsignorék és Kádár, felesége kíséretében, VI. Pál olaszul olvasta beszédét, én pedig szakaszonként a magyarra fordított szöveget.

Részletek VI. Pál Kádárhoz intézett beszédéből

A pápa általam fordított beszédét leközöltem a *Katolikus Szemle* 1977. évi számában. (Kétségtelenül Agostino Casaroli sugallta.) Idézek belőle néhány jelentősebb részletet, amelyek rávilágítanak az *Ostpolitik* akkori szakaszára.³⁶

„Az a látogatás, amelyet Excellenciád ma nálunk tesz, kétségtelenül egyedülálló jelentőségű és különös fontosságú esemény. Csaknem célpontját jelzi egy lassú, de megszakíthatlan folyamatnak, amely az elmúlt 14 év során lépésről lépésre közelebb hozta egymáshoz a Szentszéket és a Magyar Népköztársaságot, a távolállás és a feszültségek hosszúra nyúlt szakasza után, amelynek visszhangja teljesen még nem halt el. [...] A katolikus Egyház és vele a Szentszék, hozzászokott a változó események sorozatához, amely kétezer éves történelmének folyását jellemzi, ezért nem riad vissza merész döntésektől sem. Nem a pillanatnyi előny vagy a népszerűség keresése vezeti, hanem az örökkévalóra irányuló vallási küldetésének mélyreható követelményei, valamint az a sajátos hivatása, amely az embernek – Isten gyermekének és képmásának –, az ember jogainak, jogos törekvéseinek szolgálatára szólítja; az embert kell szolgálnia, aki méltó életre vágyik, békében, igazságosságban és határt nem ismerő testvériségben. [...] Úgy hisszük, hogy a tapasztalat megerősíti a megkezdett út érvényességét. Ez az út a realitásokról szóló párbeszéd útja, amely az Egyház és a hívők jogainak és jogos érdekeinek védelmére irányul, ugyanakkor nyitott az állam gondjainak és tevékenységének megértése felé is azokon a területeken, amelyek sajátosan az államra tartoznak; azt célozza ez a párbeszéd, hogy az igazi vallási béke légkörében elősegítse a társadalmi élet valamennyi összetevőjének egységét és lojális együttműködését, a nemzeti közösség egyre nagyobb hasznára.

Ez azt jelenti, hogy a Szentszék és a magyarországi egyház őszintén hajlandók továbbra is ezen az úton járni, nyíltan és lojálisan, kellőképpen értékelve mindazt, amit az állam tett annak érdekében, hogy a maga részéről lehetővé tegye a kölcsönös megállapodások révén az eddig elért eredményeket, és attól az óhajtól vezetve, hogy tehetség legyen az előrehaladás még távolabbi célpontok felé.

Tudjuk, hogy Excellenciád is ismételten hasonló szándékot fejezett ki. Ez arra a bizalomra sarkall bennünket, hogy látogatása – azon túlmenően, hogy megkoronázása egy már megtett fontos útszakasznak – újabb haladást jelez és ígér a kölcsönös kapcsolatok, az

³⁵ Főleg két téma került szóba: a hitoktatás és a szerzetesrendek helyzete. Vö. Gergely Jenő cikkét Kádár látogatásáról: „A párt első titkára a pápánál”, in *História* 1997, 9–10. szám.

³⁶ A későbbi hazai hivatalos fordítás itt-ott árnyalatban, stílusban ettől eltérő: MOLM-KS 288. f. 47.cs. 761. ő.e.

egymás megértése és a pozitív együttműködés útján: együttműködés olyan nemes ügyek szolgálatára, amelyek nemcsak a magyar népet érdeklik, hanem más népeket és az egész emberiséget is, különösen a béke védelmében és a nemzetek társadalmi, gazdasági, kulturális és erkölcsi fejlődésének előmozdítása érdekében.

A Szentszék tudja és értékeli, amit ebben a tekintetben Magyarország tehet, amelyet történelme és földrajzi fekvése, Európa szívében, arra készített, hogy mintegy természetszerűen szeresse és kívánja a békét. A magyar kormány a maga részéről meg akarta mutatni, mennyire számol a Szentszéknek azzal a készségével, hogy olyan erőfeszítéshez járuljon hozzá, amely közös kötelesség mindenki érdekében.

Különös szeretet hatja át a magyar nép felé szálló gondolatainkat és jókívánságainkat. Ez a nép nagyon kedves nekünk és mindig jelen van emlékezetünkben és imánkban. Szálljon le rá a Magasságbeli áldása!”

A *Katolikus Szemlének* ugyanabban a számában, a pápai beszéd közzlése után beszámoltam Kádár János látogatásáról, idézve a Szentszék sajtóirodájának tájékoztató jegyzetét.

„Kádár János köszönetét fejezte ki a Szentatya tevékenységéért, amelyet – nagy erkölcsi tekintélye erejében – a béke és a népek közötti együttműködés érdekében kifejt. Arra kérte a Pápát, hogy folytassa ezt a tevékenységét. A Szentatya köszönetet mondott Kádár Jánosnak, biztosítva őt arról, hogy a Szentszék szándéka az, hogy lehetőségei szerint folytassa munkáját ezeknek az ügyeknek előmozdítására. Különös hangsúllyal szóltak – a közeli belgrádi összejövetelre is utalva – arról, miként járult hozzá a Szentszék a *Helsinki konferencia* előkészítéséhez és sikeréhez. A Szentszék részéről újra megerősítették, mennyire értékelik a konferencia eredményeit, és azt a szándékot, hogy a belgrádi találkozó pozitív kimenetelét elősegítsék, sürgetve a Helsinki Konferencia Záróokmányának alkalmazását és annak a folyamatnak továbbfejlesztését, amelynek kezdetét jelzi a konferencia. Kádár János meglepedéssel vette ezt tudomásul, biztosítva a Szentszéknek, hogy Magyarország is kész hasonló elkötelezettségre.

VI. Pál pápa és Kádár János beszélgetésük során még részletesen kitértek az állam és a magyarországi egyház közötti kapcsolatokra, kiértékelve a megegyezések révén eddig elért eredményeket, amelyekre közös erőfeszítéssel jutottak el, mindkét részről kifejezve azt a szándékot, hogy előbbre viszik a még nyitott kérdések megvizsgálását és megoldását.”

A pápai fogadás végén került sor az ajándékok kicserélésére. Kádár János Kovács Margit keramikumművész Madonnát ábrázoló színes kerámiáját ajándékozta a pápának, megemlítve, hogy a művésznő – aki tíz nappal korábban hunyt el – kifejezetten a Szentatyának készítette alkotását. A kerámián kívül egy díszes albumot is felajánlottak a Szentatyának, amely Kovács Margit műveit mutatja be. A Szentatya a magyar származású Amerigo Tot egy bronzmetszetét adta ajándékba, amely Szent Pétert és Szent Pált ábrázolja, valamint pápasága emlékérmét nyújtotta át valamennyi látogatójának, amely szintén Amerigo Tot alkotása. Kádár János feleségének egy tokban rózsafüzért adott a pápa, ahogyan ez szokása volt politikusok feleségével való találkozásakor. – Kádár János és kísérete a pápai fogadás előtt meglátogatta a Szent Péter-bazilikát, hosszabban elidőzve Michelangelo *Pietája* előtt, majd pedig megtekintette a Sixtus-kápolnát.

Kádár János sajtókonferenciát tartott a Grand Hotelben. Az újságírók kérdéseire válaszolva kitért a Helsinkai Konferenciára és a közeli belgrádi találkozóra, az eurokommunizmusra, továbbá elmondta benyomásait a pápánál tett látogatásáról. Nagyon kedvezően nyilatkozott VI. Pál pápáról, aki az ő szemében is rendkívüli erkölcsi hatalmat képvisel. Hangsúlyozta: látogatásával „lezárult a magyar állam és az egyház kapcsolatainak egy nehéz szakasza, továbbá hogy Magyarországon már nincs konfliktus az állam és az egyház között, és hogy a magyar kormány és a Szentszék tovább akarnak haladni a megkezdett úton”.

A végkifejlet: a kommunizmus bukása után

1989-ben Közép- és Kelet-Európában megbukott a kommunizmus. Ekkor nagy és ígéretes társadalmi átalakulás történt Magyarországon is. 1990. január 24-én a magyar országgyűlés elfogadta a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló törvényt, amelyben az állam lemond az egyház életébe való minden beleszólásról. Február 8-án ünnepélyes rekviemet mondtak Mindszenty József bíborosért az esztergomi bazilikában, és a prímási palota előtti teret róla nevezték el. Február 9-én a Parlamentben az ünnepségeken jelen levő Casaroli bíboros államtitkár és Németh Miklós miniszterelnök aláírták a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéről szóló dokumentumot. *A Mindszenty-ünnepségeken* Casaroli bíboros képviselte II. János Pál pápát, aki az alábbi levelet küldte Paskai László bíboros esztergomi érseknek.

II. János Pál pápa levele Mindszenty bíborosról

„Mélységes meglepéssel vettem tudomást arról, hogy a közeljövőben megemlékezést tartanak az elhunyt Mindszenty József bíborosról, aki oly nagy dicsőséget szerzett Esztergom történelmi prímási székének.

Agostino Casaroli bíboros államtitkár részvétele a szertartáson annak a jele, hogy lélekben jelen kívánok lenni az érsekség hívei között, akik összegyűltek, hogy felejthetetlen Főpásztorukról megemlékezzenek. E levéllel óhajtom kifejezésre juttatni személyes csatlakozásomat a megemlékezéshez.

Mindszenty bíboros egyházhűségének nagyszerű tanúságtételét sok szenvedés szötte át. Először mint veszprémi püspök, majd mint esztergomi érsek végezte lelkipásztori működését hazátok történelmének tragikus korszakában. Joggal állapította meg igen tisztelt elődöm, VI. Pál pápa, amikor megemlékezett Mindszenty bíborosról halála után egy nappal, 1975. május 7-én, hogy a Gondviselés őt tette »nemes hazájában az egyház ezeréves történelme legnehezebb és legösszetettebb korszakának főszereplőjévé«. (II. János Pál hozzáfűzte:) Még ma is élénken él bennünk annak a megalázó pernek a fájdalmas emléke, amelyek Mindszenty bíborost alávetették.

Esztergom rendíthetetlen bíboros érseke magasztos erények példáját adta a katolikus világnak. Egy nagy lelkipásztor méltóságával hordozta a fejére helyezett töviskoronát, egy olyan magasztos egyházi személy emlékét hagyva ránk, aki hosszú éveken keresztül tudott imádkozni és szenvedni népéért. Amikor szeretett magyar hazáját elhagyta, ezzel a lelkülettel írta VI. Pál pápának: »Szentséges lábaid elé alázattal teszem le ezt az áldozatot

abban a meggyőződésben, hogy az ember legnagyobb szenvedése is, melynek ki lehet téve, kicsivé válik, amikor Isten szolgálatáról és az egyház javáról van szó...«

Ma tiszteletemet kívánom kifejezni a magyar egyház e nagy papjának, püspökének és prímásának alakja előtt, annak az egyháznak a nevében, mely iránt a hűségnek olyan ragyogó bizonyítékát adta.

Ezekkel az érzésekkel adom apostoli áldásomat Önre, Tisztelendő Testvérem, segédpüspökeire és papjaira, a szeretett esztergomi érsekség szerzeteseire és híveire, valamint az ünnepélyes megemlékezési szertartás valamennyi résztvevőjére.

Vatikán, 1990. február 6.

II. János Pál”